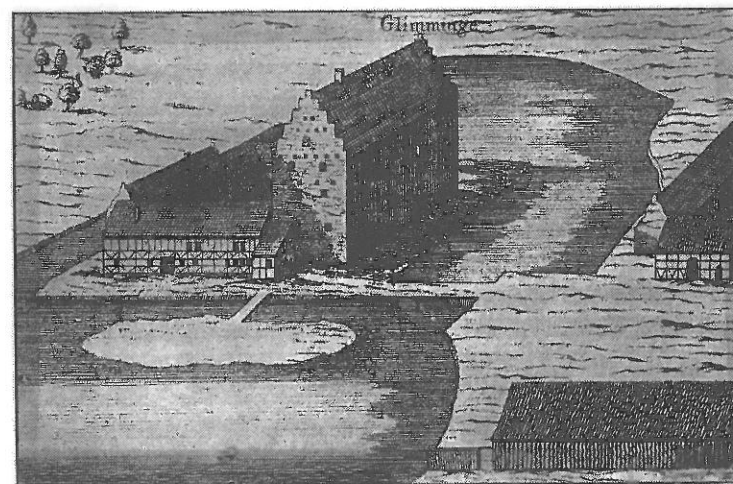

MIDDELALDER-ARKÆOLOGISK

NYHEDSBREV

NR. 47 JUNI 2002

Indholdsfortegnelse

Specialer m.m. til salg	s. 3
Forelæsninger, seminarer, symposier m.m.	s. 4
Udgravninger og udstillinger	s. 9
Metodenetværket	s. 12
Referat af MAFs årsmøde	s. 17
Regnskab for Middelalder-arkæologisk Forum 2001	s. 19
Solgte specialer og skrifter 2001	s. 20
Referater fra Middelaldertræf 2002	s. 21
Nye bøger	s. 26
Jobformidlingen	s. 30
SIDAHs Jobformidling	s. 31

Forside: Glimmingehus 1680. Prospekt af Burman-Fischer. Her efter Pär Axel Olsson: "Skånska Herreborgar", Lund 1922 s. 166. Se side 7 i dette blad.

Bagside: Principtegning af protobindingsværk. Forsideillustration fra nyudgivet speciale af Henriette Rensbro. Se side 26 i dette blad.

Redaktion: Mogens Skaaning Høegsberg (ansvh.). Heidi Maria Møller Nielsen.
Deadline for nr. 47: 15. september 2002

Adresse (for abonnemeter og bestillinger m.m.)

Middelalder-arkæologisk Nyhedsbrev

Moesgård

DK-8270 Højbjerg

Tlf.: 89-42 46 05 Fax: 86-272378 e-mail: markbrev@moes.hum.au.dk

Giro 4 66 23 42

Årsabonnement 70 kr.

Trykkeri: Aarhus Universitet

ISSN 0905-3514

Udgivelser fra Middelalder-arkæologisk Nyhedsbrev

Ph.D. afhandlinger og specialer

Gl. række (A5-format):

Steen Ivan Hansen: Senmiddelalderlige grundmurede herregårdsbygninger i kongeriget Danmark	125 kr.
Lars Holleufer: Kalundborg i Middelalderen	50 kr.
Jens Ingvordsen: "De gode nonners konvent i Ring". Ring klostres bygningshistorie belyst primært ud fra de arkæologiske levn	50 kr.
Connie T. Jantzen: Helsingørs middelalderlige topografi	50 kr.
Hanne Dahlerup Koch: Læderfodtøjet fra 1300-tals voldstedet Boringholm	50 kr.

Ny række (A4 format):

1) Jakob Kieffer-Olsen: Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark	UDSOLGT
2) Tenna R. Kristensen: Middelalderlige Musikinstrumenter	UDSOLGT
3) Jette Rasmussen Orduna: Middelalderlige klædeplomber – blyplomber fra klæde importeret til Danmark indtil 1600	125 kr.
4) Jette Linaa Larsen: Keramik fra Torvet i Horsens. Typologi, proveniensbestemmelse og datering	155 kr.
5) Gundhild Øby Nielsen: Læse- og skriveredskaber. Genstande relateret til læse- og skrivekunst i Danmarks middelalder	120 kr.
6) Birka Ringbøl Bitsch: Malmgryder i Danmark	110 kr.
7) Anne Birgitte Jessen: Kragelundovnen og dens keramik	90 kr.
8) Susanne Nissen Gram: Øm Kloster. Bygningskompleksens udformning og udbygningsforløb	160 kr.
9) Mette Svart Kristiansen: En middelalderlig gård i Tårnby. Bygninger og gårdstruktur	145 kr.
10) Lene Møllerup: Begravelserne ved Øm Kloster	150 kr.
11) Gitte Behr: Tekstilredskaber i det middelalderlige Danmark	145 kr.
12) Marie Foged Klemensen: Huskonstruktioner i tidlig middelalderlig landbebyggelse. En kritisk vurdering af udviklingsteorier og terminologi samt en alanyse af udgravede hustomter i Jylland ca. 1100-1300	150 kr.
13) Jørn B. Lund: Tidlige danske møller. Middelalderens mølleteknologi i arkæologisk belysning	145 kr.

NYHED:

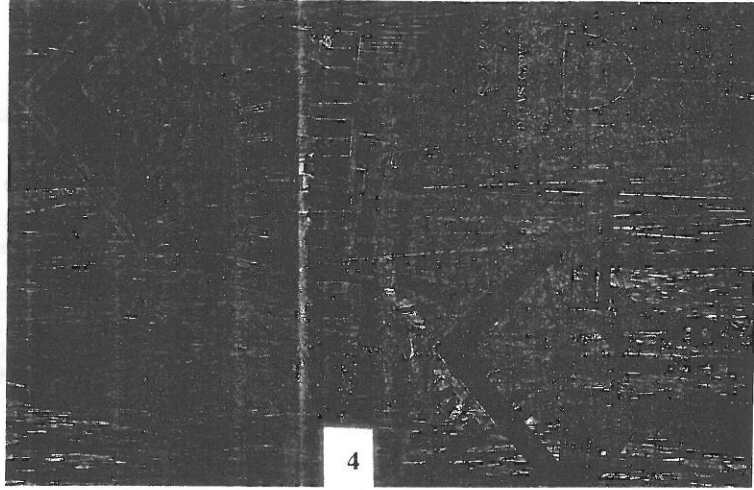
14) Henriette Rensbro: Bygninger på landet. Middelalderhuse i Østdanmark 1200-1600	135 kr.
--	---------

Småskrifter:

Anno Domini 1997, 1999, 2000, 2001	25 kr.
Frederiksborg Amts kirker i Middelalderen	40 kr.
Marie F. Klemensen: Middelalderlige bondehuse	25 kr.
Lars Krants Larsen: Hvælvttyper på Sjælland, Lolland-Falster og Møn	25 kr.
Dorthe Haahr Kristiansen: Brætspil og brikker i dansk vikingetid og middelalder	25 kr.
Heidi Maria Møller Nielsen: Fra borg til herregård i Danmark. Privatborge ca. 1350-1600	25 kr.
Marianne Greve Iversen: Keramikbearbejdningsmetode gennem tiderne. Teoretisk udvikling og praktisk anvendelse	25 kr.
Symposieberetning: Land og By i Middelalderen 4	25 kr.
Symposieberetning: Land og By i Middelalderen 5-6	25 kr.
York, Lincoln og East Anglia. Studierejse 1986	40 kr.

De angivne priser er eksklusiv forsendelse. Udgivelser, der ikke fremgår af listen, er udsolgt

KNUD LAVARD SYMPOSIUM

4

RINGSTED OG KNUDSGILDERNE

Ringsted var en umådelig vigtig by i middelalderen. Her ligger gravkirken for nogle af middelalderens stærkeste konger, Sct. Bends kirke, og her opstod Knudsgilderne, der blev et af middelalderens vigtigste religiøse og sociale selskaber. Begge dele skyldtes Knud Lavard, som blev dræbt i Haraldsted skov den 7. januar 1131 af sin fætter Magnus. Der skete snart mirakler ved hans grav, og der blev grundlagt et kæmpe stort kloster i 1135 til at passe graven og hjælpe de fromme pilgrimme, der kom for at besøge den.

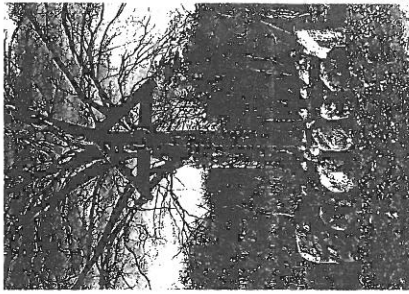
Aftegning af helgenbilledet fra Vigersted Kirke

Valdemar den Store var søn af Knud Lavard, og det gav styrke at være i familie med en helgen. Valdemar førte årlige krigstog over Østersøen mod de hedenske slaviske folk, der skulle omvendes til kristendommen. I 1168 lykkedes det endelig at erobre Arkona på Rygen, en af hedenskabet stærkeste fæstninger i Nordeuropa. Knud blev nu anerkendt som helgen af paven selv, og ved en stor højtidelighed i Sct. Bends kirke blev hans knogler flyttet op i et pragtfuldt skrin på alteret i Sct. Bends. Det skete i 1170, den 25. juni, der blev Knud Lavards officielle helgendag.

RINGSTED 14.-15. SEPTEMBER 2002

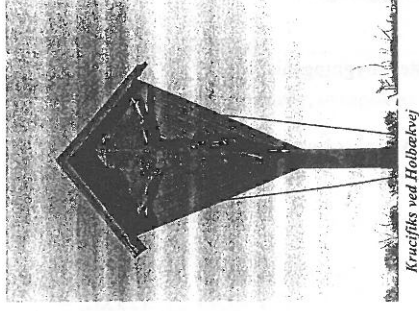
søstre hjælpe ham til at flygte. Hvis en brors skib forlis- ste, skulle alle hjælpe ham med at få et nyt. Og når en bror lå for døden, kom de andre gildesmedlemmer på skift og vågede og bad over ham den sidste tid. Alle skulle bi- drage til begravelsen og sørge for, at han kom anstændigt i jorden.

Knudsgilderne er Danmarks ældste gilder. De fandtes i hele Danmark og i mange af de store byer i landene ved Østersøen. Alle var centraliseret under et hovedsæde i Ring- sted, som de betalte til for at udsmykke Knud Lavards hel- genskrin i Sct. Bends kirke. I Dan- mark blev Knuds- gilderne nedlagt ved Reformationen i 1536, men de findes stadig i Sverige og Nordtyskland som godgørende og histo- riske foreninger.

Krucifiks ved Knud Lavards Kapel

Den 14. og 15. september 2002 afholder Ringsted et sym- posium om de middelalderlige gilder. Målet er at give et indtryk af gildernes liv og opgaver i middelalderen og Ringsteds betydning for Knudsgilderne. Der vil være mu- sik, foredrag, procession med Knudsbrødre og Knuds- søstre fra Sverige og Tyskland og rundvisning til Harald- sted, hvor Knud Lavard blev myrdet, og hvor det hele be- gyndte.

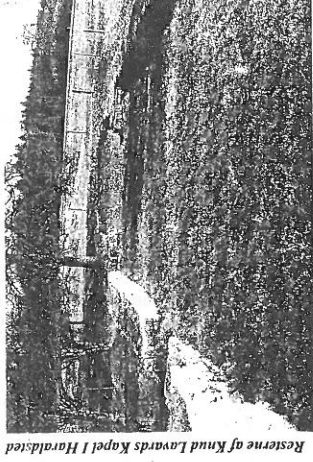
Krucifiks ved Halvbovej

at organisere sig på, fordi der ikke var no- gen stat. Der var godt nok en konge og en lovgivning, men ikke institutioner, der kunne føre loven ud i livet. Ingen politi- myndighed, intet so- cialt sikkerhedsnet, ingen offentlige for- sikringsselskaber.

Derfor gik man i mid- delalderen sammen i

eilder og blev "brødre og søstre", der skulle stå sammen solidarisk og hjælpe hinanden mod alle andre.

De fleste mennesker i middelalderen var medlem af et gilde – præster, borgere, bønder, handlende, riddere. De fik et udviklet socialt liv med vilde fester og højtidelige sammen- komster. De passede deres skytshelgens alter i den lokale kirke og hjalp hinanden indbyrdes. Hvis en gildebror var kommet til at stå en anden ihjel, skulle de øvrige brødre og

Resterne af Knud Lavards Kapel i Haraldsted

TILMELDING KNUD LAVARD SYMPOSIUM 2002

Navn: _____ Adresse: _____

Postnr. & by: _____

Tlf.: _____ Email: _____

Overnatning/ Hotel: _____ kr

☐ Enkeltværelse m/morgenmad DKK 675,- pr. værelse

☐ Dobbeltværelse m/morgenmad DKK 830,- pr. værelse

Ved dobbeltværelse, andet navn: _____

V/ iager forbehold for udsolgte værelser.

Bespisning: ☐ x antal á DKK 525,-
Pakkepris: DKK 525,- pr. person
Pakken inkluderer Lørdag: Frokostbuffet, kaffe
/kage samt Middeldalderbuffet m/velkomstdrink.
Søndag: Sandwichpakke. Drikkevarer er ikke
inkluderet i prisen.

Ekskursion: ☐ x antal, der ønsker
at deltage. Busafgang meddeles senere.

Biller: ☐ antal á DKK 55,-
til deltagelse i Knud Lavard Symposium 2002
uovernatning og bespisning. Prisen er inkl.
kaffe & kage/lørdag.
+ Udbetalingsgebyr i Danmark ved
indbetaling fra udlandet

I alt indbetalt på Nordea konto

reg.nr. 2520 - 8475-148-887, DDK

Under flg. navn _____

Tilmelding er først gældende når betalingen er registreret.

Sendes til:

KNUD LAVARD SYMPOSIUM 2002
Sekretariat: Midtsjællands Erhvervs- & Turistcenter

St. Bundsgade 6
DK-4100 Ringsted
Tlf.: +45 5762 6600 & fax: +45 5762 6610
Email: info@net2000.dk
Web: www.knudlavard.dk

Tilmeldingen må kopieres

PROGRAM FOR SYMPOSIET

LØRDAG 14.09.2002 Sct. BENDTS KIRKE
Kl. 10.30 – 11.00 Åbning af symposiet

Kl. 11.00 – 11.45 Foredrag ved organist Søren Gleerup Hansen

Koncert: Knud Lavard Messe, "4 mand høj"
korensensemble.

Ringsted Teater- & Kongrescenter
Kl. 12.00 – 13.30 Frokostbuffet
Foredrag ved Kurt Villads Jensen:
Sjællands Jerusalem. Ringsted som
korsfareby.

Foredrag ved Lars Bisgaard:
Gilder, lav og broderskaber i Middelalderen.

Foredrag ved Per-Olof Sjöstrand:
Åland och omvärlden under äldre medeltiden.

Kl. 18.00 – 23.00 Middeldalderarrangement - Toastmaster:
Søren Gleerup Hansen
Velkomstdrink
Middeldalderbuffet
ALBA – middeldalderensemble
Middeldalderdans – Danseinstruktør
Jørgen Schou Pedersen

SØNDAG 15.09.2002 RINGSTED TEATER- &
KONGRESCENTER
Kl. 9.00 – 11.30 Foredrag og lysbilleder ved Anu Mänd:
St. Canute's guild in Tallinn.

Foredrag ved Leif Søndergaard:
Da Knudsbrødrene skød papegøgen.

Foredrag ved Carl-Gustaf Andrén:
Knudsgillerne under 800 år.

Kl. 11.30 – 11.45 Afslutning
Aftenning af sandwichpakke

Kl. 11.45 – 16.30 Ekskursion til Knud Lavards kapel samt
Vigersted kirke.

Varehold ca. 2 timer. Flere busafgange.

Bus arrangement: sdr. Ringsted Bibliotek, Ringsted Menighedsråd, Ringsted
Museum, Midtsjællands Erhvervs- & Turistcenter, Foreningen Norden, Harald
Andersen S.T. Knudsgilde i Romby, Midtsjællands Lokalhistoriske Arkiv, Ringsted
Turistforening.

JAN JAKOBSEN KOMMUNIKATION - 57 67 65 43 - WWW.ERIK.DK

Contregarden

Nyhedsbrev
fra
Dansk Fæstningsselskab
DFS
Danish Fortification Society
MAJ 2002

Dansk Fæstningsselskab beskæftiger sig med fæstningsanlæg
fra forhistoriske jordvolde til moderne betonbefæstningsanlæg.

Selskabet, der er en ideel forening, har til formål at fremme interessen for og forståelsen af fortifikation i enhver
kulturhistorisk sammenhæng såvel militær som civil gennem udgivelser samt
konferencer/symposier/møder/foredrag og udflugter.

Dansk Fæstningsselskab Konference 2002

Middelalderens befæstningsanlæg i Skåne

Selskabets tredje konference 2002 holdes i dagene 5. - 6. Oktober 2002 i det sydlige Skåne. Her vil deltagerne af selskabets bestyrelsesmedlemmer i samarbejde med Anders Reisnert (souschef ved Malmøhus Museum) få præsenteret en række fæstninger, borge og kirker, der i tid strækker sig fra omkring år 1000 til slutningen af 1500-årene og i rum strækker sig fra Malmøhus til Glimmingehus. De anlæg vi forventer at komme til se er Malmøhus, borgen Torup, ruinerne af borgen Lindholm, borgbanken Munka Tågarp, Valleberga Kirke, Löderup Kirke, Glimmingehus, borgen Bollerup, Trelleborg og ruinerne af borgen Månstorp. Ud over disse tilgængelige anlæg vil vi forsøge at få adgang til et par privatejede borganlæg. Der vil på stederne blive en præsentation af anlæggenes fortifikatoriske detaljer, og der vil blive mulighed for diskussion af fortolkningerne af dem. Om aftenen den 5. Oktober vil der blive foredrag og deltagerindlæg.

Som optakt til turen vil Anders Reisnert tirsdag d. 17. September 2002 kl. 1900 i Kastellet i Gammel Varmecentral holde foredrag om "Middelalderfortifikation i Skåne".

Turen starter i Kastrup, og konferencegebyret forventes at komme til at blive ca. kr. 1.600,- alt efter deltagerantal.

Indkvarteringen vil - som tingene står nu - blive i delt dobbeltværelse.

Tilmelding kan foretages inden 15. Juli 2002 ved indsendelse af denne blanket til:

Dansk Fæstningsselskab, c/o Peter Thorning Christensen, Krokodillegade 21, 1326 København K
eller ved en E-mail til:

Claus Harkjær: claus@harkjaer.dk

Der vil tilgå meddelelse om betaling samt endeligt program primo august.

Undertegnede ønsker at deltage i DFS konference 2002:

Navn: _____

Adresse: _____

Telf.: _____

E-mail: _____

Jeg ønsker om muligt indkvartering sammen med: _____

Der vil måske blive mulighed for indkvartering i enkeltværelse mod et ekstra gebyr; såfremt dette bliver tilfældet er jeg interesseret: _____

Dato: _____

Underskrift: _____

Experimentel jernfremstilling

I dagene den 11. og 12. juli 2002 gennemfører Skjern-Egvad Museum i samarbejde med Ringkøbing amts Husflid et forsøg med experimentel jernudvinding.

Bag forøget står Rune Holmberg og Leif Stark fra Tranemo i Sverige. De har i mange år arbejdet med middelalderlig jernfremstilling og er virkelig nået vidt.

Der vil blive arbejdet med et par middelalderlige tvillingevorne konstrueret efter sydsvenske fund. I de to ovne vil der blive fremstillet jern af henholdsvis svensk rødjord og dansk myremalm. Interesserede kan overvære bygningen af ovnene allerede i uge 22-23, da de skal tørre inden selve forløbet.

Onsdag den 10. juli klargøres ovnene og myremalmen forberedes til ristning m.m.. Hvis man ønsker det, kan man vedragsfrat deltage i dette.

8

Program for jernudvindingsprojektet

Torsdag den 11. juli 2002 kl. 13.00 – 17.00

Ovnene varmes op og der ristes malme m.m.

Seminar om jernudvinding v/ Rune Holmberg og Leif Stark

Freitag den 12. juli 2002 kl. 9.00 – 17.00

Gennemførelse af jernudvindingsprocessen

Opsamlings og evaluering af forløbet

Yderligere oplysninger om jernudvindingsprojektet kan fås hos:

Ole Nielsen, Tim Kirkevej 30, 6980 Tim. Tlf. 97 33 37 32

eller bedst e-mail oleflemming@yahoo.dk og du vil blive kontaktet eller

Peter Carstensen, Skjern-Egvad Museum, Bundsbækvej 25, 6900 Skjern. Tlf. 97 36 23 43 eller e-mail museum@skjern-egvad-museum.dk

Praktiske oplysninger

Pris: 450 kr.

Tid: Torsdag den 11. juli 2002 kl. 12.00 – 17.00

Freitag den 12. juli 2002 kl. 9.00 – 16.00

Sted: Dejbjerg Jernalder, Bundsbækvej 4A, 6900 Skjern. Bundsbæk Mølle, Bundsbækvej 25, 6900 Skjern.

Logi: Mulighed for logi, morgenmad og aftensmad på Bundsbæk Mølle Vandrerhjem, Bundsbækvej 25, 6900 Skjern. Tlf. 97 36 24 43.

Tilmelding: Ringkøbing amts Husflid v/ Henny Dam, Kildevej 37, Belling, 6900 Skjern. Tlf. 97 36 81 51. e-mail: hdk@hbkpost.dk

Giroindbetalingskort tilsendes straks efter tilmeldingen, deltagerliste m.m. tilsendes ca. 14 dage før seminarets afvikling.

Tilmeldingsfrist: Torsdag den 27. juni 2002.

Tilmeldingsblanket til jernudvindingsseminar

sendes til Henny Dam, Kildevej 37, Belling, 6900 Skjern.

Navn

Adresse

Post

By

Tlf.

UDGRAVNINGER OG UDSTILLINGER

Nedenstående 5 indlæg fra Moesgård Museum røg ved en beklagelig fejl desværre ud af sidste nummer af Nyhedsbrevet. Efter disse 5 indlæg følger de helt nye indlæg.

MOESGÅRD MUSEUM

Grønnegade, Klostergade, Gl. Munkegade (FHM 4325). Udskiftning af vandledninger i de nævnte gadeforløb muliggjorde arkæologiske iagttagelser. De gamle gadebrolægninger af småsten og områdets oprindelige topografi blev undersøgt. Desværre var det småt med daterende fund, men de få stykker keramik, der blev fundet tyder på at gaderne er anlagt i højmiddelalderen. Den nordligste del af Grønnegade er dog væsentlig yngre. Terrænet har oprindeligt været ret lavt, og fra senmiddelalderen og frem til 16-1700-årene har man åbenbart benyttet området som losseplads for byens renovation. Daglig leder var Lars Froberg Mortensen.

Åboulevarden 20 (FHM 4328). Forud for nybyggeri blev der foretaget sonderende undersøgelser af området. Udsmidslag fra 15-1600-årene og enkelte træpæle var alt hvad dette ånære sted kastede af sig. De fortsatte udgravninger på grunden viste, at området har været en del af åbassinet før senmiddelalderen. To meter under kote 0 blev der påtruffet forarbejdet træ og kronhjordetak fra Ertebøllekulturen. Daglig leder var Lars Krants Larsen.

Åby (FHM 4329). Udskiftning af kloakledninger i Åbys gamle landsbystræder muliggjorde arkæologiske iagttagelser. Desværre var de moderne gader funderet så dybt at ældre kulturlag de fleste steder var helt bortgravet. Lidt småfund fra nyere tid blev det til i form af keramik og en tønde nedgravet som vandingstrug. Daglig leder var Lars Froberg Mortensen.

Borggade 6 (FHM 4336). Forud for nybyggeri blev der foretaget arkæologiske undersøgelser, der godtgjorde at området er uden for den egentlige middelalder bebyggelse. Området bruges tildels som losseplads for byen i 15-1600-årene.

Daglig leder var Lars Krants Larsen.

Domkirkens kirkegård (FHM 4340). Igangværende udgravning nord for domkirkens kor. I forbindelse med at kommunen vil plante et træ blev et hul med en diameter på 3 m gravet i det gamle kirkegårds areal. Indtil videre er der påvist mindst 20 skeletter fra højmiddelalder til 16-1700-tallet. Der er fundet stofrester, sølvnåle, mønter, knapper, kisteornamenter udført i bly, kvinde med spædbarn på brystet og keramik.

Knap 2 m under gadeniveau blev den oprindelige overflade påtruffet sammen med rester af lag fra vikingetiden. Disse lag er endnu ikke udgravet. Daglig leder er Lars Krants Larsen.

Hans Skov

DEN ANTIKVARISKE SAMLING I RIBE

(ASR 1445) Katedralskolen. Forud for en udvidelse af Ribe Katedralskole gennemføres arkæologiske udgravninger syd og vest for skolen. Mod den syd for liggende Gravsgade, dvs. i middelalderbyens udkant, er åbnet et felt på 12x22 m, hvoraf 9x4 er gravet til undergrund. Her er påtruffet renæssancegruber, en senmiddelalderlig brønd bestående af tre tønder, der efterfølgende er anvendt som latrin, samt et større antal middelalderlige gruber. I den begrænsede uforstyrrede flade er konstateret sporadiske dyrkningsspor. Der synes ikke at være aktivitet på stedet før ca. 1150-1200. Fundmaterialet består af dagligdags genstande samt en større mængde keramik. Området har dårlige bevaringsforhold for organisk materiale. Undersøgelserne fortsættes vest for skolen mod Sviegade og forventes afsluttet ultimo juni.

Heidi Maria Møller Nielsen

HOLSTEBRO MUSEUM

Ved en udgravning i det centrale Holstebro fandtes 1 m under gadeniveau et ca. 15 cm tykt kulturlag med keramik fra højmiddelalder. Det er første gang, der er påvist et regulært middelalderligt kulturlag i byen. I bunden af kulturlaget fandtes en stenpikning, sandsynligvis fra en smøge mellem to huse. Stolpehuller, en grube og måske også en skelgrøft er desuden fra middelalderen. Over det middelalderlige kulturlag var to tykke brandlag med lergulve og fundamentssten fra de store brande, som hærgede byen især i 16-1700-årene.

Lis Helles Olsen

MORSLANDS HISTORISKE MUSEUM

Dueholmgade 3 og 5, Nykøbing M. (MHM 2994x og MHM 1669x). Ved en mindre udgravning og i en søgegrøft på tomten af Johanitterklostret Dueholm fandtes kraftige kampestensfundamenter, spor efter opbrudte fundamenter, nedbrydningslag og en række kisteløse begravelser i to adskilte niveauer. Det lykkedes at finde kirkegårdens afgrænsning mod øst.

Poul Mikkelsen

ODENSE BYS MUSEER

Bogense, det ældre gadenet (OBM 8465). I forbindelse med udskiftning af vandværk i den nordvestlige del af del af middelalderbyen blev profilerne gennemgået og med mellemrum registreret. Der blev påvist middelalderlag på Torvet og i Kirkestrædes nordlige del hovedsagelig i form af nedgravninger. Nedgravningerne indeholdt keramik fra 1400- og 1500-tallet. Undersøgelserne fortsætter i Adelgade til efteråret.

Bogense, Vestergade (OBM 8471). I forbindelse med udskiftning af kloak i Vestergade sydvest for middelalderbyen blev der registreret marine aflejringer helt ind til Bybækkens nuværende forløb. Lagtagelserne godtgør, at Bybækken er et kunstigt anlæg på grænsen mellem middelalderbyens morænebakke og et nor, der strækker sig mod vest til Fogense. Noret kan oprindeligt have udgjort en naturhavn for byen, der således en overgang kan have haft langt bedre havnefaciliteter end tidligere antaget.

Brobyværk (OBM 8255). I forbindelse med etablering af faunapassage og nyt stemmewærk undersøges i juni 150 m af Odense å og den østre bred opstrøms for stemmewærket. Der er indtil videre fundet et ældre tømmerkonstruktion i åen umiddelbart opstrøms for stemmewærket.

Faaborg, Havnegade (OBM 8473). I forbindelse med udskiftning af kloak og brøllægning er der registreret rester af brøllægninger ud for Strandgade. Samme sted på den modsatte side af Havnegade er den fundet pæleværker, formentlig fra byens skibbro, der lå ud for Strandgade. Der er udtaget dendroprøver af træet.

Faaborg, Hospitalstræde (OBM 8474). Der er undersøgt tre søgegrøfter på hjørnegrunden Hospitalstræde / Kirkestræde over for Helligåndskirken. Terrænet med grundvandsstand kun 25 cm under toppen af undergrunden havde et jævnt fald mod vest, som nu er udlignet med op til 2,5 m opfyldning fra nyere tid. På undergrunden fandtes et dyrkningslag med 12-1300-tals keramik. Laget blev skåret af aflange nedgravninger, der måske skal opfattes som drænggrøfter, hvilket passer godt med den første omtale af Helligåndshuset i 1400-tallet.

Jakob Tue Christensen

Tanker omkring registrering og organisation efter udgravningerne i Tårnby, Amager og på Kongens Nytorv, København

Resume af foredrag v. Metodenetværkets forårsmøde i Haderslev
v. Mette Svart Kristiansen, Afd. for Middelalderarkæologi

Udgravningen i Tårnby i 1993-94 og på Kongens Nytorv i 1996-1998 tilhører sidste generation af 80' og 90'ernes store middelalderarkæologiske udgravninger inden de forskellige digitale hjælpemidler begyndte at vinde større udbredelse på museerne. Med udgangspunkt i erfaringerne fra de to udgravninger blev fokus øget på en modernisering og effektivisering af udgravningsmetoden og på behovet for et forum til diskussion af diverse udgravningsmetodiske aspekter. Det synlige resultat heraf var etableringen af metodenetværksgruppen.

Indlægget vil indledningsvis give en oversigt over de væsentligste problemer og erfaringer i forbindelse med den praktiske afvikling af de to udgravninger. Flere af de problemer og følgende erfaringer indlægget berører er tidligere diskuteret i Netværkets regi. Efterfølgende præsenteres erfaringer fra bearbejdningen af Tårnbygravningen.

Undertegnede var daglig leder på de to udgravninger. Belært af erfaringerne fra Tårnby-udgravningen blev der på tre væsentlige punkter foretaget ændringer i registreringsmetoden og organisationen af den efterfølgende udgravning på Kongens Nytorv. Hvor registreringen før blev foretaget i lommebøger, blev der nu arbejdet med lagark; der blev løbende udarbejdet matrix, og fra at være en del af udgravningsholdet fik udgravningsleder nu primært kontrolfunktion. En samlet oversigt over de to udgravningers metoder og erfaringer herfra og forslag til ændringer i fremtidige udgravninger er sammenfattet i en oversigt (fig.1).

Konklusionen på de to udgravninger er en anbefaling af "styrende lagark", hvor udgraveren gennem stikord/afkrydsning hjælpes igennem registreringen, herunder en visualiseret minimatrix (ikke blot beskrevet i tekst som "over"/"under", som kan føre til misforståelser). Desuden bør beretningsskrivningen effektiviseres i form af databaser, som det ses under udvikling i eksempelvis Odense og København. Udarbejdelsen af matrix i feltet viste sig at være en uvurderlig hjælp til stringent registrering, fejlfinding, forståelse og overblik. Det kunne konstateres, at den valgte lagnummerering med bogstavkombinationer i stedet for tal var besværlig at arbejde med for mange, og at der var en større potentiel risiko for fejl. For fremtidige udgravninger bør det desuden kraftigt overvejes, om den på middelalderarkæologiske udgravninger almindelige fundregistrering blot relateret til lag er for grov i forhold til underordnet optag i ruder og desuden om ikke opmåling – og ikke blot udgravning – af de enkelte lag burde udføres i single kontekst. Dette ville give en væsentligt forbedret mulighed for omfortolkninger og diskussion af nye problemstillinger i bearbejdningen.

I forbindelse med en bevilling fra Statens Humanistiske Forskningsråd har det været muligt at foretage en videre bearbejdning af materialet fra Tårnby. Her skal blot referes et enkelt aspekt, nemlig udviklingen af en seriematrix.

For at foretage en grundig bearbejdning af gårdens faser måtte der efterfølgende udarbejdes en matrix over udvalgte kontekster, ca. 3400 (alle kontekster i de seks udgravningsfelter, hvor der blev arbejdet med kulturlag samt udvalgte anlæg i undergrunden, som kunne indgå i en forståelse af gården).

Matrix var meget omfattende, både fysisk og i informationsniveau. For dels at opnå det nødvendige overblik over de mange relationer i forbindelse med den stratigrafiske analyse og for dels at kunne formidle disse, var det nødvendigt efterfølgende at foretage en yderligere bearbejdning af matrix. Da næsten halvdelen af konteksterne på grund af den brede matrixstruktur ikke kunne relateres til eet tidsbillede i udgravningen – en delfase/underfase, men strakte sig over flere mulige, ville en forenklet matrix, som blot enten viste udgravningens faser eller anlæg kun

tilgodese en del af konteksterne. Derfor blev der udviklet en særlig matrix, kaldet seriematrix, som kunne tilgodese ønsket om en fysisk komprimering af matrix, samtidig med at kompleksiteten i udgravningens stratigrafiske relationer ikke blev sløret.

Seriematrix adskiller sig på to væsentlige punkter fra en almindelig Harris Matrix. For det første viser seriematrixen ikke alle udgravningens kontekster, men en komprimering af disse i grupper (betegnet serier). Serierne kan omfatte fra én til flere stratigrafiske enheder, som både skal have samme stratigrafiske karakteristika (typisk flere lag, som ligger over hinanden på strengen) og samme tolkning (fig. 2). Hovedparten af lagene, som typisk bestod af meget nedbrudte, gråbrune, tørre, muldede lag, kunne imidlertid blot grupperes efter identiske, stratigrafiske relationer, da de i indhold ikke afslørede nærmere om baggrunden for deres tilblivelse, og heller ikke hvorvidt der var tale om primært eller sekundært afsatte lag. Hvor det er muligt, er konteksterne samlet i overordnede anlæg som bygninger, brønde med videre. Lagene er her slået sammen i én seriebetegnelse, nemlig anlægsbetegnelsen, uanset forskel i lagkarakter, tolkning og stratigrafiske karakteristika.

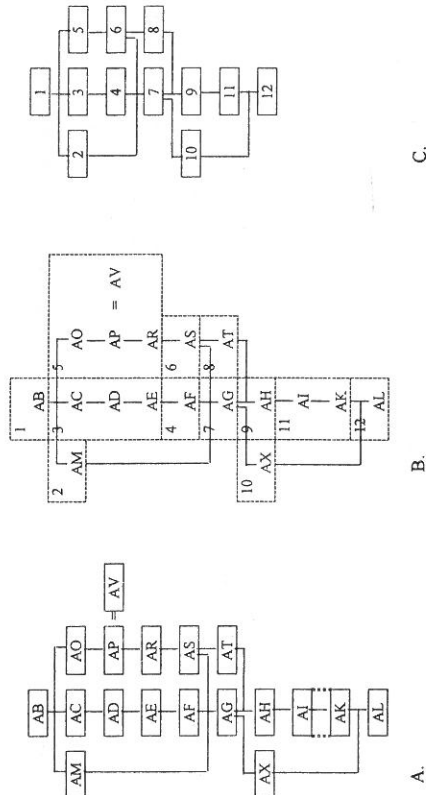
Konteksterne fra den oprindelige Harris Matrix kunne samles i 771 serier eller overordnede anlæg, altså en komprimering af matrix med ca. 75%. Hovedparten af serierne (720) omfattede fra én til 10 kontekster. Især hvor serierne kunne samles i overordnede anlæg som bygninger, kunne antallet af samlede kontekster være højt; flest kontekster var samlet i bygning A1 (364 kontekster).

TÅRNBY 1993-1995 3,4 mill. 7500 -1370 m ² kulturlag Maks. holdstørrelse: 18 Deltagerantal i alt: 42	KGS. NYTORV 1996-1998 6,2 mill. 1860 m ² Maks. holdstørrelse: 14 Deltagerantal i alt: 27	KONSEKVENS	ERFARING
Registrering Lommebøger	Lagark med begrænset styring. Overskrifter: stratigrafi, foto, plan- og profilegning, genstande, prøver, beskrivelse, dato	UDGRAVNING For lommebog: • Ventetid For begge systemer: • Uensartede data • Risiko for mangelfulde eller helt manglende oplysninger vedr.: 1. udgravningsmetode 2. administrative data 3. beskrivelse (eks. struktur, farve, sammensætning, udbredelse) 4. tolkning 5. stratigrafiske relationer 6. krydsreferencer BERETNINGSSKRIVNING Renskrivning af lommebøger – lagark i tekstbehandling	♦ Lagark med stærk styring gennem flere stikord ♦ Stratigrafi visualiseret i minimatrix ♦ Klar adskillelse mellem beskrivelse og tolkning
Ingen matrix Relationer beskrives	Matrix i feltet	Manglende overblik og manglende systematik Fejl opdaget ikke i bearbejdningen Overblik og systematik	♦ Direkte vej fra primær registrering til rapport ♦ Relationer mellem kontekst- og genstandsdatabase ♦ Matrix i feltet forudsætning for fortolkning og afvikling af store udgravninger

Figur 1: Sammenlignende tabel over udvalgte aspekter af dokumentation og organisation på udgravningerne i Tårnby og på Kongens Nytorv med konsekvenser og herfra udledte erfaringer.

Bogstavsbetegnelser	Relationer beskrives og visualiseres i minimatrix	Fejl opdages i feltet	♦ Bogstavskombinationer er ikke egnede til lagnummerering
Komposite planer	Bogstavsbetegnelser	Stor risiko for fejl i forhold til tal: • bogstavskombinationer er ikke logiske og byttes derfor lettere rundt end tal • flere bogstaver kan forveksles i tale og skrift	♦ Indmåling af lag i single-kontekst?
Tredimm. indmåling (1993)	Komposite planer	• Ikke kontekstuel • Vægt på klare strukturer • Fortolkningsmuligheder læses af den umiddelbare forståelse i udgravningssituationen	♦ Genstandsopsamling lagvis i ruder?
Genstandsopsamling i lag (1994)	Genstandsopsamling i lag	Tidskrævende Lagvis optag	
Genstandsregistrering i File Maker	Genstandsregistrering i ACCESS	SØL-registrering. Ren genstandsDb. Ingen bearbejdningmuligheder KBM-registrering pt. under omdannelse til beretningsklar totalDb.	
Organisation Gravende ledelse		Flad ledelse uden løbende kontrol af registrering og standard Hierarkisk ledelse med kontrol og flad ansvarsstruktur	♦ Hierarkisk ledelse med flad ansvarsstruktur ♦ Kontrol og medansvar
	Styrende ledelse		♦ Styrende leder (logistik, arbejdspladsorganisation, endelig kontrol, tolkning, konklusion) ♦ Feltassistenter (kontrol, produktion af data/tolkning) ♦ Feltarbejdere (produktion af data/tolkning)

Referat MAFs årsmøde d. 5. april 2002

Figur 2: Trinvis illustration af principperne for den stratigrafiske bearbejdning fra en konventionel Harris Matrix (A) til en seriematrix (B-C). I trin B samles konteksterne til serier, som omfatter en eller flere på samme streng med samme tolkning. S1 (serie 1) er således identisk med AB, S2 er identisk med AM, S3 er identisk med lag AC, AD og AE. Selv om AB i indhold er identisk med konteksterne i den underliggende S3, så kan disse ikke slås sammen, da de stratigrafiske relationer er forskellige, idet matrixen her deles i flere strenge. Lag AF udskiller sig i tolkning fra de øvrige lag i S3, idet lag AF er et lerlag (her markeret med gråt), mens de øvrige lag i S3 er forskellige muldede, gråbrune lag, og det får en særlig seriebetegnelse. For nedgravninger har seriebetegnelsen af pladsbesparende årsager en lidt mere omfattende betydning, som det ses ved nedgravning AK og tilhørende fyld AI, idet serien her (S11) både omfatter nedgravning og forskellige fyld, altså kontekster med forskellig tolkning.

1) Valg af dirigent

Henriette Rensbro. Henriette konstaterede, at årsmødet var rettidigt indkaldt.

2) Formandens beretning

Hans Krøngaard orienterede: Nyhedsbrevet udkommer regelmæssigt. Listerne over nyanskaffet litteratur ved Afd. for Middelalderarkæologi har været udeladt i de seneste numre, da kvaliteten af de lister, Statsbiblioteket har kunnet levere, var for dårlig. Det giver plads til at tage andre emner op - f.eks referater fra Metodenetværket og Landsbypuljen. Anno Domini kommer også regelmæssigt. MAF har siden sidste Træf udgivet 2 specialer: Marie Klemmensens om landbrugshuse i Jylland (2001) og Jørn Lunds om vandmøller (2002). Henriette Rensbros om landbrugshuse på Sjælland, Lolland-Falster og i Skåne er på vej. Desuden er blevet trykt Karin Poulsens 14-dages-opgave om træbordtøj, som blev uddelt på Træffet. Formanden foreslog, at MAF også kunne påtage sig at udgive andre forskningsarbejder. Vedrørende Træffet er formen nu, at årets tema fylder hele dagen, modsat tidligere hvor det var en mere bred vifte af emner. Der modtages gerne idéer og forslag til Træffets form og indhold. Næste Træf bliver fredag d. 4. april 2003. Formandens beretning blev godkendt.

3) Kassererens beretning

Heidi Maria Møller Nielsen orienterede: Der er i alt 4025 kr. i overskud i MAFs regnskab. 8 nye abonnenter giver et samlet abonnenttal på 208. Der er jævnt stigende udgifter på porto, konvolutter etc., og Nyhedsbrevet er blevet et par 100 kr dyrere at trykke i forhold til det foregående år, så der må påregnes en kontingentforhøjelse til næste år. Træffet 2001 gav et lille overskud på 520 kr. Specialesalget er steget - det er dem, der giver det store samlede overskud. Kun ét speciale trykt i 2001. *Der blev fra salen spurgt, hvorfor der ikke bliver trykt flere specialer, og Hans svarede, at der ganske enkelt ikke er flere at trykke. Nogle er længe om at gøre deres speciale trykningsklart. På et spørgsmål, om man ikke kunne genoptrykke nogle af de gamle specialer, svarede Jakob Tue, at det var MAFs grundidé med udgivelserne, at specialerne skulle gøres tilgængelige, ikke en kommerciel interesse. Endvidere blev der spurgt, om der blev gjort noget for at skaffe nye abonnenter. Der blev nævnt de mange studerende på afdelingen, hvoraf forsvindende få har abonnement. Måske kunne lidt reklame fra lærerne få gjort de studerende interesserede.* Regnskabet blev godkendt.

4) Fastsættelse af kontingent

Kontingentet forbliver uændret i år, men vil blive foreslået hævet næste år (se ovf. under regnskab). Kassereren ønskede i øvrigt fremover at opkræve indbetaling af abonnement først på året, så indbetalingen følger regnskabsåret i stedet for som nu, hvor indbetalingen for det følgende år sker om efteråret. Denne ændring blev godkendt.

5) Eventuelle foreslag

Ingen.

6) Valg af bestyrelse

Hans Krøngaard Kristensen, Lars Krants Larsen og Kirsten Nellemann Nielsen blev genvalgt. Jakob Tue Christensen udtrådte, og i stedet blev valgt Susanne Gram. Hans udtalte rosende ord til Jakob for lang og tro tjeneste i bestyrelsen og udtrykte ønske om snarlig genindtræden.

7) Valg af suppleanter

Mogens Skaaning Høegsberg og Kirstine Haase.

8) Valg af kritiske revisorer

Dorte Lund Mortensen og Erik Fisker genvalgt.

9) Valg af revisorsuppleant

Nils Engberg genvalgt in absentia.

10) Evt.

Tommy P. Christensen fortalte, at det tyske firma "Olde Hanse", hvis speciale er at indrette middelalderrestauranter, vil åbne en restaurant i København til sommer, eller nok snarere senere. Tommy er ansat som konsulent ved foretagendet, og firmaet ønsker flere eksperter tilknyttet, så Tommy håber på et samarbejde med MAF og dets medlemmer. Henriette foreslog at tage kontakt til de københavnske studerende, der også har middelalder som en del af deres studie.

Referenter: Kirsten Nellemann Nielsen og Marie Foged Klemensen

Regnskab for Middelalder-arkæologisk Forum 2001

	INDTÆGTER	UDGIFTER
NYHEDSBREV		
208 betalende abonnenter (+ 40,-)	14600,00	
Girokonto renter	86,44	
Girogebyrer		494,00
Blankettryk	0,00	
Service	190,00	
Debitering	34,00	
Udland	270,00	
Porto		6670,00
Kuverter		963,00
Kopier		360,00
Kontorartikler		289,00
Diverse		386,00
Trykning af Nyhedsbrev nr. 43		1055,19
Trykning af Nyhedsbrev nr. 44		1044,63
Trykning af Nyhedsbrev nr. 45		909,63
Trykning af M. G. Iversen: Keramikbearbejdningsmetode...		1042,63
Trykning af Anno Domini 2001		2127,13
I alt	<u>14686,44</u>	<u>15341,21</u>
Underskud		<u>654,77</u>
MIDDELALDERTRÆF		
Deltagergebyrer	6720,00	
Bespisning mv.		5400,00
Girogebyrer udland		0,00
Porto til indbydelser		800,00
Transport		0,00
I alt	<u>6720,00</u>	<u>6200,00</u>
Overskud		<u>520,00</u>
SPECIALER		
Salg	20027,50	
Trykning af M. F. Klemensen: Huskonstruktioner...		12801,00
Girogebyrer udland		120,00
Kuverter		845,75
Porto		2100,00
I alt	<u>20027,50</u>	<u>15866,75</u>
Overskud		<u>4160,75</u>
STATUS	PRIMO	ULTIMO OVER/UNDERSKUD
NYHEDSBREV	19606,81	18952,04 - 654,77
MIDDELALDERTRÆF	4817,53	5337,53 + 520,00
SPECIALER	<u>11545,08</u>	<u>15705,83</u> + 4160,75
I ALT	<u>35969,42</u>	<u>39995,40</u> + 4025,98

Solgte specialer og skrifter 2001

Forfatter/titel	Antal
S. I. Hansen: Senmiddelalderlige grundmurede herregårdsbygninger...	1
L. Holleufer: Kalundborg i middelalderen	3
J. Ingvordsen: Ring klostres bygningshistorie	1
C. T. Jantzen: Helsingørs middelalderlige topografi	2
H. D. Koch: Læderfodtøjet fra 1300-tals voldstedet Boringholm	0
J. R. Orduna: Middelalderlige klædeplomber...	0
J. L. Larsen: Keramik fra torvet i Horsens	2
G. Ø. Nielsen: Læse- og skriveredskaber...	5
B. R. Bitsch: Malmgryder i Danmark	2
A. B. Jessen: Kragelundovnen og dens keramik	2
S. N. Gram: Øm Kloster	2
M. S. Kristiansen: En middelalderlig gård i Tårnby	24
L. Møllerup: Begravelserne ved Øm Kloster	12
G. Behr: Tekstilredskaber i det middelalderlige Danmark	21
M. F. Klemensen: Huskonstruktioner i tidlig middelalderlig landbebyggelse...	47
M. F. Klemensen: Middelalderlige bondehuse	4
L. K. Larsen: Hvælvttyper på Sjælland, Lolland-Falster og Møn	3
D. H. Kristiansen: Brætspil og brikker i dansk vikingetid og middelalder	3
H. M. M. Nielsen: Fra borg til herregård i Danmark...	9
M. G. Iversen: Keramikbearbejdningsmetode gennem tiderne...	8
Anno Domini 1997	0
Anno Domini 1999	2
Anno Domini 2000	3
Anno Domini 2001	2
Frederiksborg Amts kirker i Middelalderen	0
Land og by i Middelalderen 4	2
Land og by i Middelalderen 5-6	2
York, Lincoln og East Anglia	0

Referater fra Middelaldertræf 2002

Sejlads i middelalderens danske Vadehav

Lars Froberg Mortensen

Undertegnede vil forsøge at give et bud på middelalderens sejlads i det danske Vadehav. Det skal ses som en slags "stand der Forschung" på nuværende tidspunkt. Området trænger (kraftigt) til en besluttet marinarkæologisk og tværvideenskabelig bearbejdning á la Sønder side. Populært sagt skal arkæologer og historikere ud på vandet og se ind på kysten. Det er på denne måde man får en fornemmelse af Vadehavet som besejlingsfarvand. (Dette resumé er en ultra kort version af specialets resultater.)

Vadehavet er særegent for Danmark. Dette kystområde er karakteriseret ved sit lavvandede og tidevandsprægede kystfarvand. Det danske Vadehav er den nordligste del af det Vadehav der strækker sig fra Den Helder (Nederlandene) i syd til Blåvands Huk i nord.

En række øer danner Vadehavets yderkyst – Rømø, Mandø og Fanø. Ø-rækken beskytter det bagvedliggende Vadehav og har gennem tiderne skabt ro til marskdannelse på fastlandskysten. Det 'indenskærs' danske Vadehav er således adskilt fra Nordsøen ved denne barriere af øer. Ø-rækken skal tillige opfattes som en del af en udligningskyst, hvor de marine kræfter forsøger at udligne kyststrækningen med bl.a. højsande, som den resterende jyske vestkyst er udtryk for.

De førnævnte øer er adskilt af fire tidevandsrender – kaldet Dyb, som nord for Fanø – Grådyb, mellem Fanø og Mandø – Knudedyb, mellem Mandø og Rømø – Juvre Dyb og endelig det sydligste Dyb mellem Rømø og den tyske Vadehavs ø Silt – Lister Dyb. Dybene forbinder Vadehavet med Nordsøen. Dette betyder, at ved både flod og ebbe (høj- og lavvande) er vandstanden nogenlunde konstant, men strømrretningen i dybene retter sig efter henholdsvis flod og ebbe. Dvs. at det medbragte sediment (sand) som Dybene transporterer lægger sig både indenskærs (mellem fastlandskysten og øerne) samt vest for vadehavsoerne. Ebbestrømmen har dog den største eroderende kraft, hvilket indebærer at vest for ø-rækken bliver der til stadighed dannet sandbarrer, da ebbestrømmen der har et større spredningsområde (end i Dybene) og det medførte sediment aflejres der. Sejladsmæssigt må disse barrer eller banker have udgjort et risikomoment i middelalderen, da de er under konstant transformation.

Tidevandet skyldes månens og solens tiltrækning på oceanernes vandmasser. Nordsøens tidevand optræder (groft fortalt) som et roterende system, der ruller langs den skotske, engelske, nederlandske, nordtyske og danske kyst. Vandmasserne ruller først langs den skotske og engelske østkyst, hvorefter det svinger mod øst og går op langs den nederlandske, nordtyske for til sidst at "fade" ud ved den danske Vadehavskyst. Ved Lister Dyb er højvande ca. 2 m, medens ved Esbjerg er det ca. 1,5 m. Naturligvis er hele tidevandscyklussen og dets bevægelse mønstre langt mere kompliceret, men det vil komme for vidt at beskrive det i detaljer her.

Middelalderens skibsfart i det danske Vadehav skulle honorere marintopografiske og maritime krav for at kunne udnytte dette tidevandsprægede farvand. To væsentlige parametre for sejlads i Vadehavet var og er tidevandets cyklus i relation til et fartøjs dybgang. De fladbundede fartøjer som eksempelvis Koggen, prammen, Everten og muligvis Holken var konstrueret til at kunne udnytte tidevandets ebbe og flod. Disse fartøjer kunne gå med ved flod over vaderne og dernæst ved tidevandets tilbagetrækning, ebbe, lade sig sætte på den tørlagte vade. Denne mulighed gør, at det danske Vadehav skal betragtes på linie med andre lavvandede farvande i Danmark. Derudover

mener jeg, med basis i kartografisk og hydrografisk materiale, at Vadehavet ikke afskærer mellemstore kølskibe i at færdes i dette farvand. Materialet viser ganske klart, at Vadehavet indeholder nogle konstanter. De fire hoveddyb, som på det ældre materiale var indenskærs forbundne med et udpræget system af vandførende forgreninger. Disse var igen sejlrueten for fastlandskystens søfarende – her tænkes bl.a. på Ribe, Tønder og Varde etc.

Vadehavet kan inddeles i to slags besejlingsfarvande, et *indre Vadehav* (indenskærs) mellem vadehavssøerne og fastlandets kystlinie, der havde forbindelse til Varde, Ribe og Tønder via åløbene. Samt et *ydre Vadehav* på vestsiden af vadehavssøerne med forbindelse til indenskærs farvand via hoveddybene samt en direkte tilknytning til Nordsøen. Denne opdeling giver vadehavssøerne en central placering i spørgsmålet om middelalderens skibsfart i det danske Vadehav. Jeg forestiller mig i den forbindelse, at søerne har været omlastningscentraler fra store havgående skibe til mindre fartøjer, der har kunne transportere varer til og fra Varde, Ribe eller Tønder. Dette medfører igen, at man løseligt kan opdele Vadehavets middelalderlige skibsfart i tre generelle kategorier.

Den *lokal skibsfart* var en indenskærs skibsfart med lokale produkter og handel som primære forudsætninger. Den mulige omlastning af varer via søerne bør også placeres her.

Den *regionale skibsfart* må betegnes som en skibsfart ved kystlinien fra Helder i Syd til Blåvands Huk i nord. Denne skibsfart må have udgjort *Vadehavets betydeligste skibsfart*, både med hensyn til antal skibe men også rent tonnage-mæssigt. Den kendte skudebart fra andre dele af Danmark har her sin pendant. Indenfor denne skibsfart kan bl.a. nævnes Helgolandsfiskeriet, Tuftransporten, kreaturhandel m.m.

Den *internationale skibsfart* er en skibsfart der bryder ud af det tidevandsprægede vadehav og er en ren havgående sejlads. Englandssejladserne samt Ummelandsfarten skal rubriceres i denne kategori. Ummelandsfarten havde et pænt kontingent af skibe fra Ribe, som jo var hovedbyen i den danske vadehavsregion.

Afsluttende skal det pointeres, at det danske Vadehav i middelalderen var Danmarks vestlige port til Nordsøen og de lande der var/er knyttet til dette hav. Derudover at Vadehavet skal betragtes på linie med andre farvande og at dets naturgivne forhold ikke var hæmmende, men tværtimod medførte en maritim synergi som få andre farvande i Danmark

Havnebolværkerne i Næstved – bolværkskonstruktioner fra 1200 – 1600-tallet **Birgitte Borby Hansen, Birgitte Fløe Jensen, Kirsten Christensen**

Forud for Næstved kommunes genåbning af Susåen ved byens tidligere havneområde blev der i perioden 1999-2001 foretaget arkæologiske undersøgelser, der som resultat kunne fastslå en del af Susåens middelalderlige og efterreformatoriske forløb samt placeringen af dele af havnefronten fra samme tidsrum.

Dette kunne dokumenteres i form af påtræffelse af det gamle åløb med stratigrafiske aflejringer af bl.a. affaldslag samt et karakteristisk fundmateriale, men ikke mindst flere velbevarede og veldimensionerede bolværkskonstruktioner, hovedsagelig af kraftigt egetømmer, dendrodateret indenfor perioden 1220 – 1632.

Ved bolværkernes tværliggere var der i sent 1200-tal anvendt genbrugstømmer fra et ophugget muligvis slavisk klinkbygget skib, ligesom der i andre tilfælde indgår genanvendt bygningstømmer

i konstruktionerne. Et bolværk af kraftige, tilspidsede egestolper med bagvedliggende tværliggere af op til 200-250 år gamle flækkede egetræer kunne følges over 150 m. Det er dendrodateret til 1466-67 med udbedringer indtil midten af 1500-årene, men bolværket har formodentlig været i brug indtil ca 1600, hvor det afløses af et nyt.

Bolværkernes dimension, forløb og relative ensartethed peger på en organiseret indsats udført af byens magthavere, der havde interesse i at have ordentlige besejlingsforhold for at opretholde en blomstrende handel. Varer er sandsynligvis omlastet og bragt ind til havnen igennem den lavvandede Karrebæk Fjord og opad Susåen.

Fiskergade – Århus middelalderlige havn **Lars Krants Larsen**

Udgravningen er placeret langs sydsiden af åen, nord for Fiskergade, i området vest for og under gamle Social- og Sundhedsforvaltning Sct. Clemensborg. Undersøgelsen er foretaget af 2 omgange: efteråret 2000 blev den vestlige del af undersøgelsen foretaget, og i sommeren 2001 det store område under bygningen. Vestlige felt er fortrinsvis udgravet med håndkraft mens det store østlige felt er gravet med megen brug af gravemaskine. Der er store forskelle i bevaringsgraden. Vestlige felt, der lå uden for bygningskroppen havde gode bevaringsforhold, mens det østlige felt der var placeret under bygningen var væsentligt mere skadet. Der er registreret mere end 600 pæle, og der er systematisk udtaget prøver til vedanalyse og mere end 200 prøver til dendrodatering. Kun et fåtal af sidstnævnte er endnu bearbejdet, og de stammer alle fra den vestlige udgravning. Der er dog nok til sammen med det øvrige genstandsmateriale at lave en rimeligt pålidelig datering af de forskellige faser, også for det østlige felt.

Udgravningen afdækkede 6 matrikler, der i størrelse stort set svarer til hvad der kendes fra yngre kilder. De ældste bolværker, der er fletværksbolværker, er i brug fra omkring 1440 til starten af 1450'erne. Herefter bygges alle bolværker af nedrammede pæle og planker. Disse kan følges til midten af 1600-tallet. Hver gang et nyt bolværk opføres, inddrages et nyt stykke af åen. Dette sker formentligt i højere grad for at øge vanddybden foran bolværkerne end af behovet for at inddrage nyt land. Mellem bolværkerne kan der enkelte steder ses fortøjningspæle.

De ældste bolværker er mestendels opført af bøg, poppel, pil og el, og der ses forskelle fra grund til grund. Pælebolværkerne er næsten udelukkende opført af egetræ. Der indgår store partier af genbrugstømmer fra skibe og huse. Der blev ingen steder påvist rester efter bebyggelse og der er næppe tvivl om, at den må befinde sig længere inde på grunden oppe under eller bag nuværende Fiskergade.

Genstandsmaterialet er meget varieret, og der kan konstateres forskelle fra grund til grund. Disse forskelle kan kontinuerligt følges gennem flere hundrede år, og dette antyder at opfyldsmaterialet fra de forskellige faser stammer fra matriklens egen husholdning. Fund af lærredsvævede tekstilrester og tøndelåg, tøndestave og vidjer kan vidne om tilstedeværelsen af emballage til søtransport af varer og indirekte om, at havnearealet har været brugt i forbindelse med handel.

Østerå – Aalborgs middelalderlige havn

Stig B. Møller

I det østlige Limfjordsområde fandt overfarten mellem Himmerland og Vendsyssel lettest sted, hvor tre kridtøer – Tranders, Hasseri og Sundby – skød sig frem mod hinanden og gjorde fjorden smal. En lerbanke, aflejret op mod Hasseri kridtøen, betød dertil, at de rejsende bedre kunne undgå de brede strandenge, der ellers vanskeliggjorde trafikken over fjorden. Aalborg opstod omkring år 900 på denne lerbanke, og Østerå, som løb i en naturlig sænkning i banken, blev bebyggelsens havn.

Egentlige bolværker, hvor skibene kunne lægge til, eksisterede næppe i 900- og 1000-tallet. I denne periode er det mest sandsynligt, at skibene enten ankrede op i åen eller blev trukket op på åbredderne. Men en større udgravning i 1998 viste, at byggeriet af bolværker i hvert fald begyndte i 1200-tallet. Den tiltagende handel medførte et behov for større skibe, og i havnene medførte de større skibe et behov for regulære havnefronter. I 1400- og 1500-tallet trak en del af handlen i havnen ud mod åmundingen. Årsagen hertil lå utvivlsomt i skibenes tiltagende størrelse og dybgang.

Udgravningen i 1998 påviste flere forløb af bolværker og bolværkspæle. I nogle tilfælde bør det dog overvejes, om rækker af nedbankede pæle i stedet ikke er fundamenteringspæle til huse. Ét bolværk bestod af en genbrugt skibsside, som på ydersiden blev holdt på plads af nedrammede stolper. En af disse stolper blev dendrokronologisk dateret til vinteren 1249-50. Længs en del af bolværkets inderside, dvs. ind mod land, var der sat en risfletning, som yderligere har fastholdt jordmasserne.

Østerås dybde og bredde i vikingetid og middelalder er for nuværende dårligt belyst, men fra anden halvdel af 1400-tallet er der dog kendskab til to nogenlunde samtidige bolværker på hhv. vest- og østsiden af åen. De peger på, at Østerå ud for Gammeltorv/Adelgade på dette tidspunkt var knap 12 meter bred. Det er endvidere blevet påvist, at åen i løbet af middelalderen blev smallere. Dette må bl.a. skyldes hensynet til de stadigt større skibe, der blev taget i brug. De har krævet større vanddybder i åhavnen, og nye bolværker er derfor som regel bygget lidt længere ud i åen. Bag de nye havnefronter fyldte man op med affald, og i tillæg skabte udflytningen af bolværker således mere plads til den enkelte grundejer.

En skriftlig kilde fra 1441 antyder, at anlæggelse og vedligeholdelse af bolværker i Aalborg var den enkelte grundejers ansvar, og anvendelsen i 1249-50 af den nævnte skibsside giver ikke indtryk af et stort, koordineret projekt, men peger snarere på, at bolværksbyggeri i middelalderens Aalborg var et privat anliggende.

Træk af renæssancens søfart

Ole Mortensen

Indenrigssøfarten er omtrent helt ophørt og det medfører lukning af de gamle havne - én efter én ophører de. Situationen vil medføre at museerne får mulighed for gravninger i det omfang gamle havnearealer bliver saneret. For museerne gælder det dog også om at deltage i det forestående arbejde for bevaring af værdifuldt kulturmiljø på havnene.

En over 1000-årig periode i Danmark er slut med indenrigssøfartens ophør. I renæssancen var søfarten i stærk fremgang. Danmark havde lige som Nederlandene alle forudsætninger for en blomstrende søfart - fra naturens side kunne befolkningen benytte de gode søveje og der var stor

rigelighed på velegnede naturhavne og ankerpladser. Landet var ikke noget lilleputrige med 560.000 kvadratkilometer og 2 millioner indbyggere. Det omfattede de gamle østersundiske lande - Halland, Skåne og Blekinge samt Norge, de nordatlantiske områder, dele af Tyskland og Gotland.

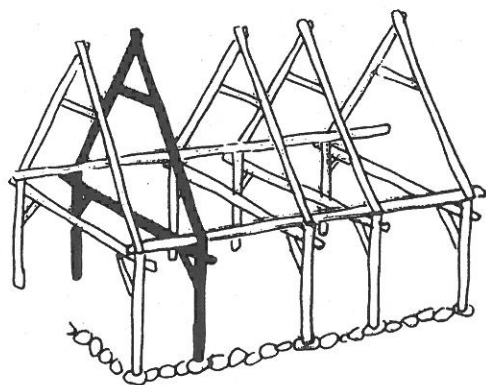
Det var et ørige, hvor sejlads var den letteste transportmåde. Den danske konge sad også på kontrollen med den internationale øst-vestgående skibstrafik gennem Øresund. Kongen kunne spærre Øresund og han tog told af de passerende fremmede skibe og varer. Tolden viste sig politisk som sprængfarlig. Købmændene i Amsterdam og London gik i alliance med Danmarks fjender og det endte med et dansk nederlag i midten af 1600-tallet. Tolden har også givet et skævt billede af dansk søfart, idet danske skibe ikke blev fortoldede og ikke optræder i regnskaberne. Den danske søfart er derfor blevet undervurderet på bekostning af fremmede landes søfart. *Det er vigtigt at fastslå at international søfart foregik igennem Øresund og var toldpligtig, mens dansk søfart foregik overalt i rigets farvande og var toldfri.*

Indenrigsfarten blev helt overvejende varetaget af mindre fartøjer. Skuden var det foretrukne fartøj. Den var det mest egnede fartøj til de danske farvande - det var fleksibelt, kunne komme frem overalt i bugter og fjorde, var let af sejle, kunne bygges for en billig penge og krævede ikke det store mandskab. Der eksisterede en dansk udenrigsfart og den foregik lige som den internationale fart i Danmark med større fartøjer - nemlig skibe og krejere. En særlig *skudehandel* foregik fra de mindre øer, Sydsjælland samt Halland og Blekinge. Skudskipperne boede på landet og sejlede med lokale varer til andre regioner eller til byer. De havde returlast med hjem af det som der lokalt var brug for. Hele landet var et stort mønster af sådanne skudefarter - fisk fra Skagen til f.eks. Halland og træ retur. Saltet kød fra Halland til Nordtyskland og købmandsvarer retur og brænde til København og købmandsvarer retur. Det var ikke store mængder det drejede sig om, men der var en livlig trafik af skuder overalt i riget. Særlige farter eksisterede også f.eks. kalkfarten fra Mariager Fjord og teglstensfarten fra Østfyn og Langeland. Det lykkedes byerne at få monopol på søhandel i løbet af 1600-årene.

Søfarten var for længst professionel i renæssancen - var ikke et bierhverv. Der var tale om en særlig maritim erhvervskultur med egne normer, eget fagsprog og egne traditioner. Søfolkene havde også deres egen klædedragt. Selvom renæssancens søfarende i langt og meget lignede de senere århundreders var der dog et punkt hvor de adskilte sig markant - overtroen var levende og trivedes i søfolkenes udsatte position. De levede, for at bruge en god gammel engelsk vending, "between the devil and the deep blue sea" og troede på havuhyrer, havfruer og søslanger.

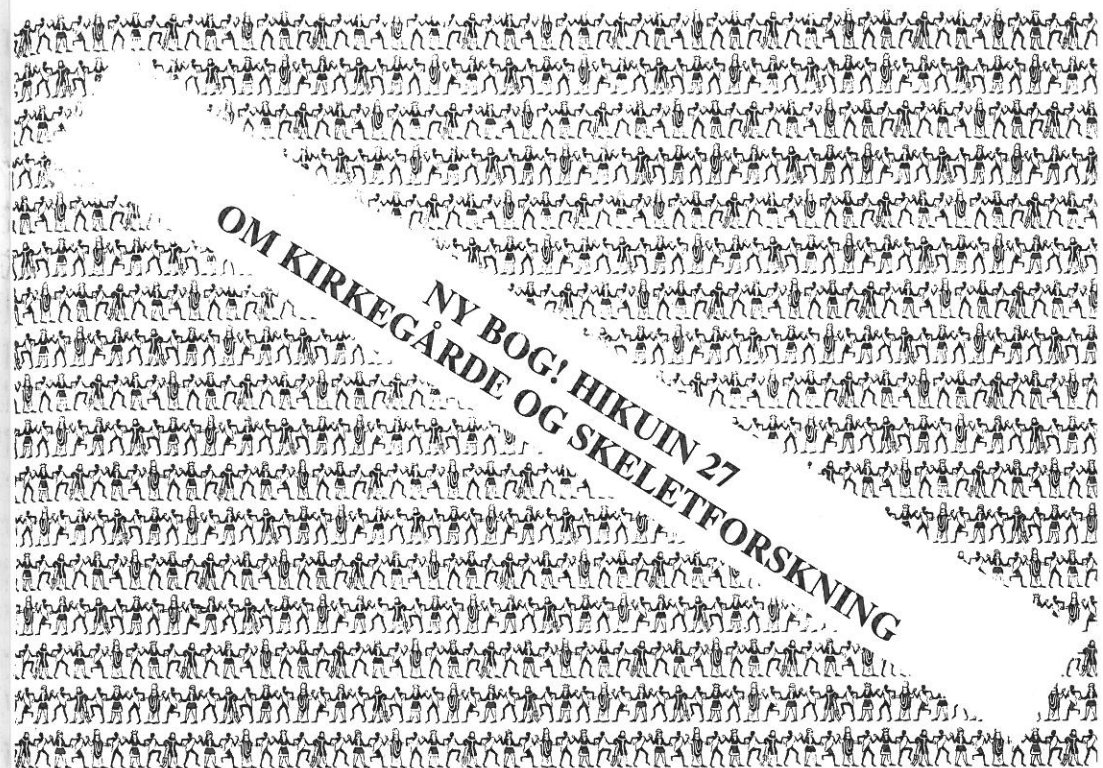
Henriette Rensbro

Bygninger på landet

Middelalderhuse i Østdanmark 1200-1600

NYHED! NYHED! NYHED!
Henriette Rensbro: Bygninger på landet
127 sider – 135 kr.
Middelalder-arkæologisk Nyhedsbrev

OM KIRKEGÅRDE
NY BOG! HIKUIN 27
OG SKELETFORSKNING

hikuin 27

Middelalderlige seglstamper i Norden

Roskilde Museums Forlag

28

MIDDELALDERLIGE SEGSTAMPER I NORDEN

Redaktion: Michael Andersen & Göran Tegnér

Middelalderens segl kan studeres ud fra mange synsvinkler: Heraldiske, personhistoriske, kunsthistoriske og arkæologiske. Som oftest har man interesseret sig for aftrykkene, som opbevares i arkiverne påhæftet de dokumenter, hvis indhold de skulle bekræfte. De fleste seglaftryk er da også for længst publiceret i katalogværker.

Andertledes forholder det sig med seglstamperne - de retdskaber, som anvendes ved dokumenternes besegling. Seglstamper opbevares fremfor alt i museernes samlinger. Dog findes enkelte i private samleres varetægt. Mens antallet af kendte arkivalier fra middelalderen kun vokser i meget begrænset omfang, forholder det sig ganske anderledes med stamperne. Hvert år bringer nye fund for dagen, især i Danmark, hvor den kontrollerede brug af metaldektorer giver gode resultater.

En gruppe forskere fra alle lande i Norden har inden for rammerne af netværket NORMA (Nordic Seal Matrices) arbejdet på at skaffe overblik over det samlede antal seglstamper fra middelalderen, som findes bevaret i nordiske samlinger. Resultaterne blev præsenteret ved seminaret MIDDELALDERLIGE SEGSTAMPER I NORDEN, som Roskilde Museum arrangerede 11. - 12. juni 1999 i Det Kongelige Palæ i Roskilde med 41 deltagere fra alle de nordiske lande samt England og Tyskland. Indlæggene udgives hermed på tryk.

En stor del af seglene i denne bog publiceres hermed for første gang. Der fokuseres på teknikkerne bag stampernes tilvirkning og reglerne for deres brug. I det afsluttende kapitel berettes om den unikke samling af kongelige signeter på Rosenborg.

Guðmundur Magnússon (*Dýðmenningarhátt, Reykjavík*)
Icelandic Medieval Seals: History and Research

Tuukka Talvio (*Musiiverket, Helsingfors*)
Sigillstampar från medeltiden i finska fynd

Henrik Klackenberg (*Riksbankens, Stockholm*) &
Göran Tegnér (*Statens Historiska Museum, Stockholm*)
Sigillstamper från medeltiden i svenska samlingar

Erla B. Höblier (*Universitetets Oldsaksamling, Oslo*)
Registrering af seglstamper i Norge

Alf Hammervold (*Kunsthøgskolen, Oslo*)
Seglstamper og produksjonsteknikker

Michael Andersen (*Nationalmuseet, København*)
Seglstamper fra middelalderen i danske samlinger

Clara Nevéus (*Riksbankens, Stockholm*)
A Canadian Matrix Mystery

John Cherry (*The British Museum, London*)
The Breaking of Seals

John Cherry
Scandinavian Seal Matrices in British Collections

Toni Diederich (*Erzbischöfliches Diözesanarchiv, Köln*)
Mittelalterliche Siegelstempel des Rheinlandes.
Beobachtungen und Schlußfolgerungen

Nils G. Bartholdy (*Rigarkivet, København*)
Thronsigel danske Könige im Mittelalter mit besonderer
Rücksicht auf ausländische Vorbilder und Parallelen

Allan Tønnesen (*København*)
Bomarkesigneter fra Danmarks middelalder

Peter Kristiansen (*De Danske Kongers Kronologiske Samling, København*)
Signeter i de kongelige samlinger på Rosenborg Slot

BESTILLINGSKUPON

✂ og ☐

Undertegnede bestiller herved:

— eks. af MIDDELALDERLIGE SEGSTAMPER I NORDEN: kr. 150,- ekskl. forsendelse

Navn: _____

Adresse: _____

Dato: _____ Underskrift: _____

Medlemmer af Roskilde Museumsforening kan købe bogen for kr. 125,- ekskl. forsendelse

☐ Medlem af Roskilde Museumsforening

☐ Jeg ønsker at blive medlem af Roskilde Museumsforening (årligt kontingent kr. 150,-)

29

Porto

Roskilde Museums Forlag
Sankt Ols Gade 15
DK-4000 Roskilde

ADRESSER PÅ LEDIGE KANDIDATER

Listen omfatter kandidater med hovedfag i middelalder-arkæologi, der er interesseret i løst arbejde. Listen ajourføres en gang årligt eller efter aftale. Det kan medføre, at ændringer vedrørende ansættelsesforhold eller adresse ikke er registreret.

Gitte Behr; Samsøgade 10 2.; 8000 Århus C
Tlf.: 86 18 80 00

Birka R. Bitsch; Tårnvej 2; 8260 Viby J
Tlf.: 86 14 84 09

Mette Busch; Nordborggade 33 1. tv.; 8000 Århus C
Tlf.: 86 14 54 56. Mobil: 40 28 76 27

Hanne Dahlerup Koch; Reberbanegade 23 3. tv.; 2300 København S
Tlf.: 32 97 16 32

Kirstin Eliassen; Ægirsgade 71 4. th.; 2200 København N
Tlf.: 35 85 89 19

Susanne Gram; Ingerslevvej 1 C; 8310 Tranbjerg J
Tlf.: 86 29 44 41

Ulla Johansen; Majdalvej 1 3. th.; 7500 Holstebro
Tlf.: 97 42 56 36

Tenna R. Kristensen; Rebslagergade 3 st.; 6400 Sønderborg
Tlf.: 74 42 67 56

Hans Mikkelsen; Dommervænget 28 G 1-3; 4000 Roskilde
Tlf.: 46 36 70 30

Dorte Lund Mortensen; Niels Juelsgade 11, 4.; 8200 Århus N
Tlf.: 86 16 94 47

Dorte Wenzel Måge; Niels Juelsgade 11, 2.; 8200 Århus N.
Tlf.: 86 16 50 34

Lisbeth L. Poulsen; Brandholmsallé 22H; 2610 Rødovre.
Tlf.: 36 72 35 99 e-mail: llp1971@hotmail.com

Henriette Rensbro; Møllestræde 8; 4550 Asnæs
Tlf.: 59 65 19 77 mobil: 26 55 59 81

Mikkel H. Thomsen; Vestergade 31C, 2 #9+10; 8000 Århus C.
Tlf.: 82 50 70 77 mobil: 21 41 13 45 email: bnaa0001677@bolignet-aarhus.dk

Turi Thomsen; Burrehøjvej 18; 8830 Tjele.
Tlf.: 86 65 25 67 e-mail: Vernerogturi@post.tele.dk

Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson; Vandkunsten 6, 4.sal. th; 1467 København K
Tlf.: 33 14 77 27

SIDAHs Jobformidling

Heidi Maria Møller Nielsen:
86 27 21 17 mobil: 24 43 10 82

Mogens Skaaning Høegsberg:
82 50 73 10 mobil: 26 95 78 48

Martin Wangsgaard Jürgensen:
86 13 19 31

